

VISSZALÉPÉS ÉS BIZONYTALANSÁG. AZ IPARI ÖRÖKSÉG MEGŐRZÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI A MAI MAGYARORSZÁGON

NÉMETH GYÖRGYI

Az ipari örökség megőrzése számos új kérdést vet fel 1990 óta Magyarországon. Bár a kérdések általános megfogalmazására törekszem, a változásokból következő problémákat először egy konkrét terület és eset kapcsán mutatom be a szemléletesség kedvéért.

Magyarország északi, északkeleti területe a bányászat és a vaskohászat hagyományos központja a kora középkortól kezdve. A honfoglaló magyarok saját kohászaikat a mai Borsod megye északi részén talált szláv vaskohászok közé telepítették, majd kialakult a vastermelés fejedelmi, később királyi szolgálónépi rendszere. A 10–13. századi vaskohászat létét az 1959 és 1964 között feltárt vasolvasztó kemencék bizonyítják,¹ melyeket múzeumokban helyeztek el. A Szepes-Gömöri Érchegység vasércére és erdőségeire alapozva számos kemence és hámor épült a feudalizmus századaiban.² A termelés növelése érdekében a vasművek tulajdonosai a 19. század első felében összefogtak, s létrehozták a Gömöri Vasművelő Egyesületet, melynek új gyárát Ózdon, a vas- és szénlelőhelyek közelében építették fel.³ A fúzióval keletkezett Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület 1881-ben egyesült a Salgótarjáni Vasfinomító Társulattal Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. – rövidítve RMST – néven, mely az ország egyik legnagyobb iparvállalatává vált.⁴ Fazola Henrik a Bükk hegység vasércét és erdeit hasznosította az általa alapított vasműben, amelynek első nagyolvasztója 1772-ben Ómassán, a második 1814-ben Újmassán kezdett termelni.⁵ A kincstári kezelésbe kerülő vasmű új gyárát kedvezőbb földrajzi környezetben, Diósgyőrben építették fel 1870-ben.⁶ Az Államkincstár Vasművek az ország második legnagyobb vas- és acéltermelő üzemévé fejlődött az első világháború előtt, diósgyőri gyára a haditermelés mellett elsősorban a MÁV színszükségletének kielégítését szolgálta.⁷

A 19. század második felétől kezdődően a megnövekedett létszámú munkásság elhelyezésére a kor szokásainak megfelelően mind az RMST, mind az Államkincstár Vasművek munkástelepeket, ún. kolóniákat létesített. A lakások mellett iskolák, kórházak, templomok, üzletek álltak a munkások és az alkalmazottak rendelkezésére. Igazi ipari táj formálódott Ózd, Salgótarján és Miskolc körül.⁸

1 *Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay*: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. (A honfoglalástól a XIII. század közepéig.) Bp. 1968.

2 *Heckenast Gusztáv*: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Bp. 1991.

3 *Jenei Károly*: Alapítás és üzembe helyezés. In: *Berend T. Iván* (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. ÓKÜ 1980. 52.

4 *Berend T. Iván–Ránki György*: A magyar gazdaság 100 éve. Bp. 1972. 58.

5 *Zoltay Endre*: A Diósgyőr–Hámori Vasmű. Kézirat. 1970. 27., 165.

6 *Kiszely Gyula*: Az új diósgyőri vasmű 1867–1970. Kézirat. 1970. 18–24.

7 *Berend T.–Ránki*: A magyar gazdaság, 58.

8 *Paládi Kovács Attila*: Az ipari munkásság. Kézirat. 88–93.

A szocializmus időszakában ez a térség vált az erőltetett iparfejlesztés legfontosabb területévé a gazdaságpolitikai koncepciók következtében. Az 1970-es évek végén csak a diósgyőri gyár csaknem húszezer embert foglalkoztatott, a korábbi kis kereskedőváros, Miskolc az ország második legnagyobb ipari városa lett.⁹

A kohászat történeti emlékeinek megőrzésére, bemutatására való törekvés látványos és értékes eredményeket hozott. 1952-ben helyreállították az őskohót Újmassán, majd felépítették a Massa Múzeumot, később a rekonstruált vízhámort, s kialakították a szabadtéri gépgyűjteményt. 1960-ban megnyitották a Központi Kohászati Múzeumot, amelyet 1970-ben a volt kancellária alsóhámoi épületében helyeztek el.¹⁰ A szocialista brigádok rendszeresen látogatták ezeket a helyeket, különösen az őskohó volt kedvelt kirándulási célpont.

Az 1990-es rendszerváltást követően radikális változásra került sor, melynek már az 1980-as évek végén megmutatkoztak a jelei. A munkások létszáma a fokozatos elbocsátások során több mint tízezerrel csökkent az egykori Lenin Kohászati Művekben, a maradék egy része is kicserélődött. A fölöslegessé váló gyárépületeket lebontották, a gépeket szétszerelték és beolvasztották. A Központi Kohászati Múzeum épületét, az őskohót, a Massa Múzeumot (és a budapesti Öntödei Múzeumot) a felszámoló szervezet értékesítésre meghirdette,¹¹ mivel fenntartásukról a részegységekre szabdaltnak kohászati művek tovább már nem tudott gondoskodni. Az egykori munkáslakásokat az önkormányzat eladta a bennlakóknak, akik saját elképzeléseiknek és anyagi lehetőségeiknek megfelelően fogtak a lehangelő eredménnyel járó átalakításokhoz.

Egyetlen, bár kiemelkedően fontos és jellemző példán próbáltam bemutatni az ipari örökség jelenlegi helyzetét és sorsát Magyarországon. Ha a helyzet valós, az egész országra érvényes magyarázatát keresem, célravezető megoldásnak az 1990 előtt és után kialakult viszonyok összehasonlítása látszik.

A szocialista rendszer idején kiemelt területnek számított az ipar történetének, a munkások életmódjának és hagyományainak a kutatása, aminek tulajdonképpen ideológiai és politikai okai voltak.¹² A műszaki és ipartörténeti emlékek védelméről az Elnöki Tanács 1954. évi 4. számú törvényerejű rendelete intézkedett. Megőrzésük érdekében számos múzeumot alapítottak, melyek vagy egy iparág (bányászat, kohászat, textilipar, vegyipar, mezőgazdasági iparágak), vagy egy gyár (például Csepel, Ózd, Hollóháza) történetének bemutatására szakosodtak. A muzeális nagygépek és berendezések elhelyezésére ún. ipari skanzeneket, szabadtéri kiállítóhelyeket létesítettek többek között Zalaegerszegen, Tatabányán és Ózdon. A sajátos önállósággal rendelkező műszaki múzeumok szakmai irányítást az Országos Műszaki Múzeumtól kaptak, mely maga csak 1972-ben jött létre, mivel a korábban létező gyűjtemény az ország határain kívülre került.¹³ Az ideológiai és politikai célok azonban legkifejezettebben a Legújabbkori Történeti Múzeum – későbbi nevén Munkásmozgalmi Múzeum – megalapításában nyilvánultak meg, amelyet azért hoztak létre 1957-ben, hogy a munkásság történetére, életmódjára vonatkozó dokumentumokat és tárgyi emlékeket gyűjtse.

Az Országos Műszaki Múzeum néhány munkatársa az 1970-es években kutatást indított a történeti értékű ipari épületek adatainak az összegyűjtésére. Munkájuk ered-

⁹ Berend T. Iván: A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945–1968. Bp. 1974. 75–81.

¹⁰ Kiss László–Kiszely Gyula: Magyarország műszaki múzeumai. Bp. 1982.

¹¹ Piac 1994. márc. 30. 5.

¹² Paládi Kovács: Az ipari munkásság, 5.

¹³ Kiss–Kiszely: Magyarország, 7–12.

ményeként elkészült az „ipari műemlékek” első nyilvántartása Magyarországon, mely rövidített formában nyomtatásban is megjelent.¹⁴ Sok kiadvány látott napvilágot a gyárak történetéről és a munkáshagyományokról, aminek a költségeit általában maguk a gyárak fedezték. Íróik gyakran amatőr történészek, akik munkásként, alkalmazottként vagy gyári vezetőként erősen kötődtek a gyárhoz, s természetes érdeklődésüket erősítette fel a hivatalos támogatás. Honismereti körök, üzemtörténeti bizottságok, szakmai egyesületek biztosították az amatőr kutatók számára az együttműködés és a kutatás kereteit.¹⁵ A megjelentetett munkák színvonala változó, néhány azonban időálló értékűnek bizonyult. Számos hivatásos történész is bekapcsolódott e témakör kutatásába, noha kétségtelen, hogy többnyire a tudománypolitika terelte őket e kutatási terület felé.¹⁶

A több mint százestendős Magyar Történelmi Társulat létrehívta Üzemtörténeti Szakosztályát, hogy segítse, szervezze és ösztönözze az ilyen irányú kutatásokat. Az Új Magyar Központi Levéltár megalapítása szintén hozzájárult a kutatás megkönnyítéséhez. A magyar történettudomány dinamikus fejlődésnek induló ágazata, a gazdaságtörténet ösztönzést nyert az ipar története iránt mesterségesen is táplált érdeklődésből. Nem maradtak védelem nélkül a kisipar emlékei sem, hiszen részét képezték a másik, szintén ideológiai és politikai okokból preferált kutatási területnek, a parasztság története és életmódja kutatásának. Az Országos Műemléki Felügyelőség külön csoportot hozott létre a népi építészeti emlékek megóvására, s egymás után létesültek a skanzenek. A jellegzetes paraszti lakóépületek mellett kisipari műhelyeket is sikerült megőrizni.¹⁷

Hivatásos és nem hivatásos történészek csoportja a Veszprémi Akadémiai Bizottság keretei között sikeres kutatóközösséget hozott létre a céhek és mindenféle kézművesipar történetének a kutatására. Együttes munkájuk figyelemreméltó modern eredménye a nyomtatásban is közreadott számítógépes adatbázis a céhes kézműipar írásos forrásairól.¹⁸ A műhely- és szerszámkataszter készítése is megkezdődött. Hazai és nemzetközi konferenciáik nagy hírnévnek örvendenek, az elhangzott előadásokból összeállított köteteiket a kutatók nagyra becsülik. Ugyancsak ebben a korszakban indult fejlődésnek a régészet új, a hagyományostól erősen eltérő ága, az iparrégészet. Az iparrégészek különösen az ipar korai emlékei iránt mutattak nagy érdeklődést, elemzésükhöz korszerű természettudományos módszereket használtak.¹⁹

A felsorolt eredmények mellett azonban az ipari örökség megőrzésében súlyos hiányosságok is mutatkoztak. Így például nem készült átfogó nyilvántartás a történeti értékű ipari épületekről, noha a hiányát minden szakember érezte. Az Országos Műszaki Múzeum sem jutott saját kiállítási térhez, mind a mai napig csak raktárakkal és irodákkal rendelkezik. Mélyebben rejlett a szemléletbeli probléma. Annak ellenére, hogy nagyon sok ember őszinte érdeklődésből foglalkozott az ipari emlékek és a munkásha-

14Kiss László–Kiszely Gyula–Vajda Pál: Magyarország ipari műemlékei. Bp. 1981.

15Például Vass Tibor: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben. Miskolc, 1977.; Tóth Béla (szerk.): A Budapesti Bőripari Vállalat és gyárainak története. Bp. 1984.

16Például Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867–1900. Bp. 1954.; Hanák Péter–Hanák Katalin: A magyar pamutipar története 1887–1962. Bp. 1964.; Réti R. László: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. története 1881–1919. Bp. 1977.

17Kurucz, Albert: Some Theoretical and Practical Questions of Open Air Museums in Hungary. In.: Ahrens, Claus – Balassa M., Iván–Zippelius, Adelhart (ed.): 25 Jahre ICOM-Deklaration über Freilichtmuseen. Tagungsbericht Ungarn 1982. Szentendre, 1984. 60–65.

18Éri István–Nagy Lajos–Nagybáky Péter (szerk.): A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. 1–2. kötet. Bp. 1976.

19Gömöri János (szerk.): Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon. Research in Industrial Archaeology and Archaeometry in Hungary. Veszprém, 1984.

gyománnyok megőrzésével, nagyra tartva a bennük lévő értékeket, a nem hivatalos közvéleményben fellelhető volt az a felfogás is, amely elsősorban politikát és ideológiát látva bennük, idegenkedett tőlük. A hivatásos történészek között is voltak olyanok, akiknek kedvét szegte a túlzott erőltetés, illetve gyanakodva tekintettek azokra, akik ilyen munkát vállaltak.

Az 1990-es választásokat követő politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és ideológiai változások az ipari örökséget illetően is súlyos következményekkel jártak. A gazdasági szerkezet átalakításának folyamata, a modernizáció gyárak és ipartelemek bezárását eredményezte, épületek és gépek tucatjait téve fölöslegessé, nem beszélve az emberekről, akiknek teljesen bizonytalanná vált a jövője. A megmaradó gyárak és ipartelemek tulajdonviszonyainak a megváltozása szintén veszélyezteti az ipari örökséget. Az ipari örökség megőrzésének a feladata nagyobb mint valaha, mégsem kerül sor a szükséges lépések megtételére. Így értékes épületeket lerombolnak, gépeket beolvasztanak, iratokat elégetnek, embereket elbocsátanak, szakértelmük feledésbe megy. De miért nem működik megfelelően az ipari örökség megőrzésének jól bevált rendszere az új helyzetben?

Az egyik fontos akadály, hogy az országgyűlés késlekedve alkotja meg a törvényeket, mivel sok a tennivalója, s nem működik mindig hatékonyan. Nem került sor a megváltozott helyzetnek megfelelő múzeumi és műemléki törvény megalkotására sem. Bár a privatizációs törvény létezik, nem fogalmazták meg elég körültekintően, s ez azal járt, hogy korábban gyári fenntartású múzeumokat a felszámolás során majdnem értékesítettek.

A felszámolásra kerülő cégeknek gyakorta a hanyag ügyintézással kell szembenézniük. Értékes felszerelésüket ellopják, irataik bizonytalan helyre kerülnek. Lehet, hogy a felszámoló biztos nem tudja, kihez forduljon a történeti értéket hordozó gépek megmentése érdekében.

Az egykori kolóniák munkáslakóházait új tulajdonosaik saját ízlésüknek és anyagi lehetőségeiknek megfelelően alakítják át, tönkretéve külső megjelenésüket. Az önkormányzat pedig képtelen saját, nem elég szigorúan megfogalmazott rendelkezéseit végrehajtani.

Az ipari örökség megőrzéséért felelős intézmények sem képesek megfelelően el látni feladatukat. Sem az Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak, sem az Országos Műszaki Múzeumnak nincs elegendő szakembere az ipari örökség gondozásához. Nem készült munkaterv a veszélyeztetett ipari objektumok nyilvántartásának az elkészítésére. Azokban az esetekben, ahol az ipartörténeti múzeum vagy gyűjtemény minden megpróbáltatást túlélve fennmaradt, nem törekednek a közönség számára vonzó kiállításokat rendezni. A gazdag gyűjteményekben alacsony az interpretáció színvonala.

Az ország gazdasági nehézségeiből következő pénzügyi gondok csaknem a megsemmisülés szélére sodorták az ipartörténeti, műszaki múzeumokat. Miután korábbi fenntartóikat, a gyárakat bezárták, részekre bontották vagy felszámolták, nem volt, aki a fenntartásukról gondoskodik. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium megkülönböztetést alkalmazott, nem sorolta őket az általa fenntartott más típusú múzeumok közé anyagi lehetőségei szűkösségére hivatkozva. Az ipari múzeumokat ma alapítványok, illetve önkormányzatok tartják fenn.

Más okok is hozzájárulnak az ipari örökség jelenlegi veszélyeztetettségéhez. Politikai pártok vagy szakszervezetek ma nem ösztönöznek a történeti értékű ipari emlékek és a munkáshagyományok megőrzésére. Ha mégis, sokkal kisebb mértékben, mint korábban, mert könnyen az előző politikai rendszer iránti nosztalgia gyanújába kevered-

nek. Most is vannak viszont munkások, mérnökök, akik büszkék foglalkozásukra, hivatásukra, eredetükre, s nemcsak a munkanélküliségtől, a bizonytalan jövőtől szenvednek, hanem attól is, hogy az eltűnését, megsemmisülését látják mindannak, ami valaha az életüket jelentette. A maguk és családjuk megélhetéséért folytatott küzdelem azonban megakadályozza őket abban, hogy tegyenek is valamit az ipari örökség megmentéséért.

A hivatásos történészek ma csekély figyelmet fordítanak az ipar és a munkásság történetére. Az 1990 után megjelenő kötetek még az előző korszakban íródtak. Ma már alig akad üzem, amelyik áldoz története megírására.²⁰ A gazdaságtörténet is veszített népszerűségéből. A tömegtájékoztatási eszközök figyelemmel kísérik az ipari örökség pusztulását, a hagyományos munkáséletmód megszűnését. Újságcikkek, riportok időről időre megjelennek,²¹ de a közvélemény figyelmét eltereli számos más probléma.

Szerencsére az általános tehetetlenség állapotában is vannak még emberek, akik egyéni kezdeményezésükkel megpróbálják előbbre juttatni az ipari örökség ügyét. Egy fiatal festő minden követ megmozgat, hogy az Esztergom közelében, a Duna medrében álló Dunai Kötélpálya Rakodó kivételesen szép építményét megmentse. Olyan funkciót keres számára, hogy rádöbbsentse az embereket, elsősorban gondolkodásmódjukon kell változtatni.²²

A kedvezőtlen tendenciák megfordítására jó módszer lehet, ha az ipari örökség védelmét a különböző szintű iskolák tanmenetébe iktatják. A Miskolci Egyetemen megindított nyilvántartási gyűjtőmunka sok hallgató figyelmét hívta fel erre a kutatási területre. Ha a szükséges ismereteket megszerzik, különféle helyeken dolgozhatnak az ipari örökség megőrzéséért. De akármi is lesz a munkájuk, remélhetőleg tudatában lesznek az ipari örökség értékének, és felelősséget éreznek majd iránta.

²⁰Bencze Géza személyes közlése.

²¹Például *Krajczár Gyula-Kelen Károly*: Veszélyben vannak az ipari műemlékek. Népszabadság, 1994. ápr. 19.; *Kerényi György-Makai József*: Csupa fekete. Ózdi salakbányászok. Magyar Narancs, 1994. máj. 19.

²²*Lévai Jenő*: Váltótér. „Galéria egy metafora felett.” Bp. 1994.; *Gerlóczy Ferenc*: Une Bourse de l'art pour l'art. Courier International, 30. 11. 1994.

**SET-BACKS AND UNCERTAINTIES.
SOME ASPECTS OF THE PRESERVATION OF
THE INDUSTRIAL HERITAGE IN PRESENT-DAY HUNGARY**

The north and north-eastern part of Hungary has been traditionally the most important center of mining and metallurgy with unique industrial landscapes formed around the towns of Ózd, Salgótarján and Miskolc in the 19th century.

This territory became also the most important area of socialist „forced” industrialization where for the sake of preserving the historical remains of metallurgy and the traditions of workers mostly out of ideological and political reasons much industrial heritage work had been done before 1990.

After 1990 the large industrial plants had to suffer very severe restrictions, reduction in the working force, demolitions. Not only the newly redundant buildings and machines became endangered but also the already preserved items of the industrial heritage.

But why does the well proved system of preservation not work in the new situation?

It is one although very important example of a process characteristic for the state and fate of the industrial heritage in Hungary. Trying to find a real explanation for the general situation I will analyse and compare the conditions before and after 1990.

Györgyi Németh